

## **НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ: БАЗОВІ МІЖНАРОДНІ ЧИННИКИ КОНСТРУЮВАННЯ**

*Національна пам'ять є феноменом суспільної свідомості і забезпечує стабільний розвиток нації. На національну пам'ять впливає багато різних чинників, у тому числі міжнародних. Вони зумовлені характером і особливістю міжнародних відносин, їх впливом на практично всі сфери життя суспільства. Міжнародний чинник – це фактор, який перетинає кордони і впливає на формування національної пам'яті в спільнотах по різні боки кордону. Конструювання національної пам'яті має ґрунтуватися не на міфотворчості, а на максимально можливому дослідженні всієї складності і тонкості історичних процесів.*

**Ключові слова:** міжнародні відносини, національна пам'ять, міжнародний чинник, нація, міжнародний чинник, етнічна культура.

Актуальні проблеми життя кожного суспільства – не виняток і українське – завжди тісно пов'язані з його історичним минулим, пам'ятанням і переживаннями з цього приводу. Те, «як суспільства пам'ятають», безпосередньо впливає на умови, характер і способи їх функціонування, еволюції і трансформації. Загалом «пам'ять – це психічний процес запам'ятовування, збереження й подальшого відтворення інформації, що надходить» [1]. Як складний психічний процес вона дозволяє накопичувати, зберігати й постійно використовувати особистий досвід, закріплювати теоретичні знання, практичні навички й уміння. Водночас пам'яті притаманна різноманітність, пов'язана зокрема як з наявністю в суспільстві різних груп і спільнот, так і з його цілісністю, а також впливом на окремі сегменти і

суспільство загалом численних чинників, у тому числі й міжнародного характеру.

Національна пам'ять. Національна пам'ять визначається як «феномен суспільної свідомості, селективно збережена нацією сукупність знань, уявлень та ціннісних оцінок тих подій минулого, які справили вирішальний вплив на її становлення, самоідентифікацію, державотворчі й цивілізаційні досягнення та консенсусно сприймаються в суспільстві як найбільш значущі для його самозбереження, консолідованого існування та конструктивного перспективного розвитку. Національна пам'ять відповідно до національного нарративу є ієрархічною, органічно включає в себе знання основних подій національної історії. Вона забезпечує функціонування нації як найрепрезентативнішої спільноти, її стабільність, а також здатність і можливість комунікації в її межах» [2].

Важливе значення національної пам'яті полягає в її консолідуючій або інтегративній функції єднання нації, ідентифікації та легітимізації влади. У цьому сенсі формувати, зберігати, розвивати національну пам'ять покликані різні державні і громадські інститути пам'яті, зокрема архівні установи, бібліотеки, музеї, інститути національної пам'яті, академічні і вузівські заклади, а також практики вшанування пам'ятних дат, ювілеї подій і особистостей, свята тощо. Водночас, процес конструювання національної пам'яті як правило характеризується складністю перебігу і внутрішньою суперечливістю. Це зумовлено впливом на неї різноманітних чинників, з поміж яких вагоме місце займають міжнародні, пов'язані в найзагальнішому вигляді з характером і специфікою міжнародних відносин.

Міжнародні відносини. Міжнародні відносини доцільно розглядати у межах насамперед системного підходу і його структурно-функціональної складової. У цьому разі вони становлять цілісну систему з функціональною єдністю її складових компонентів – держав, народів, суспільних і громадських рухів, організацій, корпорацій тощо, тобто різноманітних політичних і економічних акторів, які діють і взаємодіють на міжнародній арені.

Запропонуємо таке, на наш погляд, найбільш прийнятне визначення міжнародних відносин – це системна сукупність політичних, економічних, дипломатичних, правових, воєнних, гуманітарних та інших зв'язків і відносин між суб'єктами світового співтовариства, до яких відносяться держави, народи, суспільні та громадські рухи, різноманітні організації, об'єднання, корпорації тощо.

Це загалом не суперечить точці зору знаного французького соціолога Р. Арона, у відповідності в якій основний зміст міжнародних відносин становлять взаємодії між державами, а незаперечним прикладом міжнародних відносин є міждержавні угоди. Щоправда, відомий американський спеціаліст у галузі міжнародних відносин Дж. Розенау висловив думку, що структурні зміни останніх десятиріч у світовій політиці стали основною причиною взаємозалежності народів і суспільств, викликали трансформаційні зміни у міжнародних відносинах, їх головними діючими акторами стають уже не держави, а конкретні особи (індивіди), які вступають у відносини між собою при мінімальній посередницькій ролі держав або навіть всупереч такій волі. Звідси, символічними суб'єктами міжнародних відносин у Р. Арона виступають дипломат і солдат, а в Дж. Розенау – турист і терорист.

Виходячи з такої багатогранності міжнародних відносин, треба виділити їхні різні типи, види, рівні та стани.

Типи міжнародних відносин виділяють найчастіше на основі двох критеріїв – класового і загальноцивілізаційного. Згідно першого, є відносини панування і підпорядкування (феодальний і капіталістичний типи відносин), співробітництва і взаємодопомоги (стосунки між соціалістичними державами), перехідні відносини (між державами, що звільнилися від колоніальної залежності). У відповідності з другим критерієм виділяли два наступних типи міжнародних відносин – 1) відносини на основі балансу сил і 2) стосунки на ґрунті балансу інтересів.

Види міжнародних відносин також розглядаються за двома критеріями. За сферами суспільного життя і, відповідно, змістом відносин виділяють

економічні, політичні, воєнно-стратегічні, культурні, ідеологічні. науково-технічні. На основі взаємодії учасників або акторів розрізняють міждержавні та міжпартійні відносини, стосунки між різними міжнародними організаціями, транснаціональними корпораціями тощо.

За двома критеріями класифікують і різні рівні міжнародних відносин. Так, у залежності від ступеня розвитку та інтенсивності кожного з видів визначають високий, низький або середній рівні, А от на основі геополітичного критерію виділяють глобальний або загальнопланетарний, регіональні (європейський, азійський і т.п.). субрегіональні (наприклад, країни Центрально-Східної Європи) рівні міжнародної взаємодії.

З точки зору ступеня міжнародної напруги можна говорити про різні стани міжнародних відносин. До них належать стабільність і нестабільність, довір'я і ворожнеча, співробітництво і конфлікти, мир і війна,

Поняття міжнародних відносин як складного комплексу особливого роду суспільних відносин на світовій арені напряду пов'язане з формуванням і впливом різних міжнародних факторів на практично всі реалії, прояви чи навіть смислові конструкти життя кожного суспільства. У цьому сенсі йдеться і про вплив міжнародних чинників на конструювання і функціонування національної пам'яті.

Міжнародний чинник. Ключовою засадою для визначення категорії «міжнародного чинника» слугує розуміння міжнародних відносин як стосунків, що ґрунтуються фактично на трансфері. Тобто такі стосунки охоплюють практично всі різновиди громадських і приватних, політичних, господарських, культурних та інших відносин, що передбачають перетин державного кордону людьми, товарами чи ідеями.

На цій основі запропонуємо таке дефініювання міжнародного чинника національної пам'яті – це фактор (складник, елемент), який перетинає кордони і впливає на генезу, розвиток, функціонування і трансформацію історичної пам'яті в спільнотах по обидва боки кордону або по різні боки кордонів.

Водночас у сучасному світі відбувається як глобалізація світової політичної системи, так і внутрішня трансформація національних держав з точки зору переосмислення традиційних концептів національної пам'яті та національної ідентичності. За вмотивованим спостереженням професора політології лондонського Університету Квін-Мері, наукової співробітниці Центру глобального управління Монтсеррат Гібернау, «національна ідентичність набула нового виміру, що робить її більш відкритою і здатною залучати іноземні елементи, не змінюючи радикального свого ядра. Іншими словами, національна ідентичність толерує вищий ступінь гібридності й розмитості на краях, ніж за попередніх часів» [3]. Ця тенденція реалізується в явищах нівелювання кордонів між національними державами, зростання рівня людської мобільності, збільшення кількості та посилення впливовості міжнародних чинників на національну пам'ять у різних країнах світу.

Йдеться передовсім про те, що взаємозалежність сучасного світу, руйнування традиційних імперативів «класичної» геополітики, поступове стирання кордонів між державами, культурна динаміка, активізація комунікацій, зміна структури європейського простору та принципів функціонування соціальних спільнот вимагають переосмислення політичних і соціокультурних процесів у сучасній Європі, у тому числі й у сфері функціонування і видозміни пам'яттєвого дискурсу. Мова йде і про взаємовпливи, які пронизують динамічне поле нових кордонів після завершення «холодної війни», механізмів конструювання національної пам'яті.

Кордони і фронтити як міжнародні чинники національної пам'яті. У контексті конструювання та функціонування сучасних кордонів у Європі є проблема ідентичності, індивідуального і колективного ментального вибору, на яку безпосередньо впливає національний пам'яттєвий зріз. Ідентичність, за твердженням німецького дослідника І. Ноймана, – «це не даність, а відношення, яке постійно формується та реформується в межах певного дискурсу» [4]. Маркери ідентичності рухливі, вони обумовлюються безліччю чинників. Такими чинниками є географія культурних ареалів, історичні кордони

соціополітичних утворень, маргіналізація, або націоналізація суспільства, трансформації в будь-якому елементі соціокультурної системи тощо. Саме такий складний і почасти навіть внутрішньо суперечливий комплекс чинників впливають на особливості національної пам'яті в сучасній Європі, передусім Центральній та Східній, де вона не лише запізнилася в часі з процесом свого конструювання, але й змушена відповідати ще й на виклики так званих прикордонних фронтірних територій.

Фронтір як науковий термін для позначення рухомого кордону вперше вжив і обґрунтував Ф. Тернер ще наприкінці XIX – на початку XX ст. [5]. Упродовж століття тернеровське поняття фронтиту еволюціонувало від кордону як лінії поділу між «дикістю» і «цивілізацією» або як поступального руху в «пустинні землі» і під впливом антропології перетворилося в концепцію кордону як зони взаємодії. Зараз фронтір найчастіше вживається в розумінні перехідною прикордонної зони, в якій відбувається взаємодія між двома або більше різними культурами чи політичними структурами (Альфред Рибер) [6]. Найважливіший структурний елемент фронтіру – стан нестійкої рівноваги. Фронтір – це завжди динамічна, мінлива межа / зона, яка накладає свої особливості перехідного характеру на всі сторони життєдіяльності та функціонування прикордоння, зокрема й національної пам'яті.

Прикладом такого порубіжжя є прикордонна зона України з усіма сусідніми державами і народами. Це означає, що по обидва боки українського кордону виникли території з жителями, що зберігають історичну пам'ять про перебування колись по інший бік кордону. Така пам'ять, як вдало підмітив російський історик Олексій Міллер, дає можливість побачити різні «правди» різних суб'єктів (акторів) і груп [7]. Така пам'ять історична, адже головним джерелом інформації для неї є радше знання про минуле, реконструйоване з доступних сьогодні даних, ніж передання індивідуальних досвідів минулого.

Чинник міжнародного трансферу. У міжнародному вимірі кордон також виступає невід'ємною зоною трансферу як чинника конструювання національної пам'яті. З огляду на цей фактор національна пам'ять може

проявлятися одночасно як пам'ять культурна та історична, пам'ять «культурного білінгвізму» і свободи, пам'ять розділена (особистісна) і загальна (групова, колективна), пам'ять прихована (забування) і відкрита (пригадування), пам'ять коротких і довгих хвиль, пам'ять прикордоння однієї й іншої держави (контактна пам'ять), пам'ять політично легендованих кордонів і геополітичних претензій, пам'ять народу та еліт, пам'ять титульного етносу і окремої національності, пам'ять дифузна і моногрупова / мононаціональна, пам'ять інтенсивного обміну інформацією та дбайливого зберігання свого чи окремішнього, пам'ять поділу на «своїх» і «чужих», пам'ять перемог і поразок, пам'ять нашарувань і минушого характеру.

У конкретному вираженні міжкордонний трансфер (транзит, перетин, перехід, переїзд) пов'язаний як з позитивними, наприклад з транскордонним співробітництвом або прикордонною співпрацею, так і негативними, зокрема з депортаціями, переселеннями, виселеннями чи навіть зачищеннями території від корінного населення або окремих його груп, коннотаціями. Все це безпосередньо впливає на механізми функціонування, перебіг процесу конструювання і змістовне вираження національної пам'яті. При цьому її головним предметом стає не подія минулого як така, а пам'ять про неї, той образ, який закарбувався у свідомості учасників і сучасників.

Зауважимо, що пограниччя є простором, що створювався носіями різних культур, тобто має як фізичний, так і ментальний вираз, є зантропологізованим. Особливістю категорії простору є осмислення його як місця, яке займає особа чи предмет, тобто простір – це сфера розташування тіл, предметів, природних об'єктів. Тому просторові елементи пограниччя – дім, вікно, поріг, ганок, подвір'я, паркан, вулиця, дорога, ріка, озеро, поле, лан, ліс, пагорби, село, місто тощо – розглядаються як символи, що з'єднують світ людини з навколишнім середовищем, формують смислові елементи національної пам'яті.

Посилаючись на італійського письменника і мислителя У. Еко, польський науковець С. Уляш зазначає, що культурні пограниччя розглядаються як особливий тип знакової спільноти, що застосовує відповідні коди та символи

[8]. Тобто можна стверджувати, що образ, візія чи уявлення про пограниччя змінювались та еволюціонували разом з свідомістю та баченням світу місцевого населення. Водночас проблема конструювання власної позитивної індивідуальної, групової, територіальної, регіональної, національної ідентичності та, відповідно, національної пам'яті має бути сприятливим чинником для порозуміння з «Іншими», налагодження відносин у площині «свій – чужий», «ми – вони» і відходу від небезпеки негативної дихотомії на цьому рівні.

Чинник міжнародної культурної дифузії. У процесі міжнародної взаємодії різних етнічних культур виразно викристалізуються чинники, що впливають на культурну дифузію у контексті конструювання національної пам'яті. По-перше, це ступінь інтенсивності контактів. По-друге – це умови контакту. Вони можуть бути як природними, так і насильницькими. «Якщо є Чуже, – писав німецький філософ Б. Вальденфельс, – то воно постійно виявляє себе у той чи той спосіб і провокує певні відповіді» [9]. При цьому будь-яке насильницьке нав'язування культури неминуче викликає відторгнення і подальший розвиток подій – надмірну акцентуацію власної самобутності, мови, національної пам'яті. За таких обставин етнічна культура має здатність відповідати на дискомфорт, викликаний появою інноваційних елементів своєю внутрішньою перебудовою.

Етнічна культура завдяки певним нормам, цінностям, ідеалам формує свій особливий культурний соціум, свою форму соціально-культурного спілкування і декультурації, свої морально-етичні засади суспільного життя, включаючи власні типи мислення, ціннісні орієнтації, що спираються на притаманне конкретному етносу самобутне світосприйняття. Однак це не спростовує можливостей діалогу між різними культурами, що має стимулювати процес їхнього саморозвитку, бо між ними постійно відбуваються процеси соціальної акультурації [10]. Діалог (як спільність культурологічних взаємодій) поступово формує їх загальні цінності. Як підкреслює Х. Ортега-і-Гассет, діалог при цьому набуває багаторівневого глибинного загальнолюдського



характеру. Діалог культур, який базується на толерантності та взаєморозумінні, дає можливість збереження ідентифікаційних національних особливостей кожної із культур.

Прикметно, що діалог культур одночасно базується на імперативах «чуже» та «своє». Світ минулого розглядається не через призму зовнішньо накладеної системи законів і закономірностей як способів осмислення історичного буття, а вживаючись у внутрішній світ історичних персонажів конкретної епохи, що постають співрозмовниками у діалоговій взаємодії з сучасністю. Г. Кнабе зауважує: «Живе єство культури і суспільне буття виявляється, проте не у цих загальних закономірностях, а в тих обумовлених своїм часом і тому неповторних взаємодіях “особистості” і “індивіда”, які є характерними для кожної конкретної історично-культурної ситуації» [11]. Власне, такий пережитий із середини стан Іншого може спонукати до плекання етично-моральних вчинків: співчуття, співпереживання, співпричетності, співрозуміння як змістовно-символічних елементів національної пам'яті.

Загалом поширення знань одне про одного, культурна відкритість і діалог, насамперед інтелектуалів і політиків усіх рівнів – єдина реальна протидія потенційній реанімації негативних елементів національно-пам'яттєвого стереотипу у взаємних стосунках. Потрібна подальша широка масова клопітка робота, потрібна зміна законодавства у належному напрямку, потрібен час спокійного розважання над генезою і природою конфліктів і трагічних сторінок минулого. Конструювання національної пам'яті має ґрунтуватися не на міфотворчості і неприйнятті іншої точки зору, а на максимально можливому дослідженні всієї складності і тонкості історичних процесів, особливо тих, які стосуються часто дуже суперечливих спільних історичних сторінок. У цьому сенсі міжнародні чинники треба успішно використовувати для свого роду плекання толерантної національної пам'яті.

## **ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА**

1. Большая психологическая энциклопедия. – М.: Эксмо, 2007. – С. 316.

2. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів / кер. авт. кол. А. М. Киридон – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 239.
3. Гібернау М. Ідентичність націй / Монтсеррат Гібернау. – К.: Темпора, 2012. – С. 247.
4. Neumann I.V. Russia and Central Europe's Constituting Other / I.V. Neumann // East European Politics and Societies. – 1993. – Vol. 7. – N 2. – P. 249.
5. Тернер Ф.Дж. Значення фронтиру в американській історії [Електронний ресурс] / Фредерик Джексон Тернер. – Режим доступу: <http://www.uamoderna.com/podii/19-akzhyttia/materialydok/turner/18-turner>
6. Рибер А. Меняющиеся концепции и конструкции фронта: сравнительно-исторический подход / Альфред Рибер // Новая имперская история постсоветского пространства / Редакторы и составители: И.Герасимов, С.Глебов, А.Каплуновский, М.Могильнер, А.Семенов. – Казань: Центр Исследований Национализма и Империй, 2004. – С. 214.
7. Историческая политика: update [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polit.ru/article/2009/11/05/istpolit/>; Миллер А. «Историческая политика» в Восточной Европе: плоды вовлеченного наблюдения [Электронный ресурс] / Алексей Миллер/ – Режим доступу: <http://www.polit.ru/lectures/2008/05/07/miller.html>
8. Uliasz S. O kategorii pogranicza kultur / S. Uliasz // O dialogu kultur / Pod red. S. Kiaka. – Rzeszów, 1997. – S. 9.
9. Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого / Бернгард Вальденфельс. – К.: ППС – 2002, 2004. – (Сер. Сучасна гуманітарна бібліотека). – С. 6.
10. Гулай В.В. Особливості міжкультурних контактів в умовах міжетнічної конфліктної взаємодії / В.В. Гулай // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Ін-т міжнародних відносин, 2009. – Вип.83. – Ч.1. – С. 133.

11. Кнабе Г.С. Изменчивое соотношение двух постоянных характеристик человека / Г.С. Кнабе // Одиссей. Человек в истории. – Личность и общество. – М.: Наука, 1990. – С. 10 – 12.

***Троян С.С. Национальная память: базовые международные факторы конструирования.***

*Национальная память является феноменом общественного сознания и обеспечивает стабильное развитие нации. На национальную память влияет много разных факторов, в том числе международных. Они обусловлены характером и особенностью международных отношений, их влиянием на практически все сферы жизни общества. Международный фактор отличается тем, что пересекает границы и сказывается на формировании национальной памяти в сообществах по разные стороны границы. Конструирование национальной памяти должно основываться не на мифотворчестве, а на максимально возможном исследовании всей сложности и тонкости исторических процессов.*

***Ключевые слова:*** международные отношения, национальная память, международный фактор, этническая культура.

***Troyan S.S. National memory: basic international design factors.***

*National memory is a phenomenon of social consciousness and provides a stable development of the nation. There are many different factors, including international ones, impact on national memory. They are caused by the nature and characteristics of international relations and their influence on almost all aspects of society. The international factor is characterized by the fact that crosses borders and affects the formation of national memory in the communities on either side of the border. Construction of national remembrance must be based not on myth, but at the highest possible study the complexity and subtlety of historical processes.*

***Keywords:*** international relations, national memory, the international factor, international factor, ethnic culture.